

1972

В номері:

ДО 50-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ СРСР

ЛІТЕРАТУРА І КРИТИКА

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ПОЛЕМІКА

НОВІ ВИДАННЯ

БІБЛІОГРАФІЯ

КОРОТКО ПРО КНИГИ

ХРОНІКА

*Богунів Ю.
Архів. Кієв*

Літературознавство
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

6

1972

Ю. К. БЕГУНОВ

З АРХІВІВ КИЄВА

(Огляд маловідомих східнослов'янських рукописів)

У державних сховищах і бібліотеках м. Києва зберігається багато тисяч одиниць давніх слов'янських рукописів — білоруських, південно- і західнослов'янських за мовою і походженням; у Центральній науковій бібліотеці Академії наук УРСР — кілька тисяч одиниць, в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР — кілька сот одиниць, у Державному історико-архітектурному заповіднику «Києво-Печерська лавра» — кілька десятків одиниць, дещо зберігається у Державному музеї українського мистецтва; цілком можливо, що деякі, не позбавлені інтересу документи перебувають і у сховищах інших київських музеїв.

Більшість зібрань уже оснащені детальними каталогами, путівниками. Друковані описи київських зібрань (близько ста назв) за станом на 1963 р. враховані у книзі М. Ф. Бельчикова, Ю. К. Бегунова й М. П. Рождественського¹. Після 1963 р. наукова систематизація та опис рукописів успішно здійснювалися силами співробітників

---

¹ Див.: «Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей. Составили Н. Ф. Бельчиков, Ю. К. Бегунов, Н. П. Рождественский», М.—Л., Изд-во АН СССР, 1963, стор. 224—235.

названих установ, триває ця робота й зараз². За останні роки до київських бібліотек та архівосховищ надійшло чимало новознайдених давніх рукописів і навіть цілих фондів. Видання повного наукового опису цих документів і введення їх у науковий обіг — справа майбутнього, а поки що в цьому огляді ми хотіли б стисло зупинитися на тих рукописах, які становлять інтерес для дослідників давньослов'янських літератур, але ще не ввійшли у друковані наукові описи. Водночас будемо тут відзначати також рукописи невідомих або маловідомих розвідок з давньослов'янських літератур, які лишилися не виданими.

У ЦНБ АН УРСР не охоплені друкованими каталогами рукописи є у збірниках Київського університету (друком з'явився опис тільки частини колекції № 1—220), проф. Ю. А. Яворського, проф. С. І. Маслова, член-кор. АН УРСР П. М. Попова, а також у фонді поточних надходжень. Не позбавлені інтересу й на сьогодні дослідження давньослов'янських літератур подибуємо серед дисертацій студентів Київської духовної академії XIX — поч. XX ст.

Так, у зібранні Ю. А. Яворського містяться цінні автографи неопублікованих наукових праць дослідника й матеріали до них, фольклорні записи, а також окремі рукописи українського походження XIX—XX ст. Серед цих матеріалів відзначимо такі: «Die Geschichte von Fürsten Peter von Murom und seiner Gattin Fewronia», Dissertation zur Erlangung des Doctorgrades an der Philosophischen Fakultät der K. K. Universität, Wien, [1903], в аркуш, 2+96 стор., (№ 10)³, те ж саме — додаток російською мовою, 9 арк., (№ 11), «Скитський патерик» (варіанти), 45 арк., (№ 47), легенда про мудрого Акіра, 8 арк., (№ 112), бібліографія по давній літературі на 143 картках (№ 219).

У зібранні С. І. Маслова нашу увагу привернули, наприклад, такі рукописи: «Повѣсть об убіеніи князя Миханла Тверского в Орде», XV—XVI ст., (№ 1), «Послание Димитрія Герасимова к архиепископу новгородскому Геннадію», XVII ст., (№ 7), «Сказаніе о чудесном избавленіи Москвы от татар», XVIII ст., (№ 24), «Иудейскіе древности» Іосифа Флавія у перекладі Степана Лукомського, XVIII ст., (№ 29), «Письма из Флоренци в Рим», сер. XVIII, (№ 31), збірник житій, кінець XVIII ст. (№ 40), «Устав Нила Сорського, XIX ст., (№ 70).

У зібранні П. М. Попова, за словами покійного вченого, найбільшу цінність становлять український полемічний твір у дусі й напрямі Івана Вишенського (список XVI ст.), а також вірш «Скарга нищих до бога».

У фонді поточних надходжень нашу увагу привернули такі рукописи: збірник XVI ст., який містить «Слово о некоем старце, иже в пустыне скончася», житія Димитрія, царевича Углицького, Димитрія Прилуцького, Олексія, чоловіка божого, Єкатерины великомучениці та ін.; «Иное сказаніе», XVII ст.; «Літописець» Леонтія Боблинського, XVII ст., повість про Варлаама та Іоасафа, XVII ст., «Прохладный вертоград», XVII ст., «Паренезис» Єфрема Сіріна, XVII ст., «Толкова псалтир», XVII ст., «Злагоуст», XVII ст., «Поморские отвѣты», XVIII ст.—примірник прекрасної поморської роботи з бібліотеки путивльського збирача М. Маклакова, з портретом Андрія Денисова і з додатком у кінці книги документів під спільною назвою «Исторія краткая о отвѣтах сих», «Пчела», XVIII ст.—з колишніх зібрань О. М. Бодянского та А. А. Титова, «Літопис келейний» Димитрія Ростовського, XVIII ст., «Лѣчебник», XVIII ст., «Поморские отвѣты», XIX ст., житіє Андрія Юродивого, XIX ст. (з колишньої колекції Вітта), «Апокалипсис» з «еретичними тлумаченнями», XIX ст.

Серед дисертацій студентів і викладачів Київської духовної академії відзначимо праці, які становлять інтерес для тих вчених, що досліджують давньослов'янські літератури та їхні зв'язки, історію освіти й культури, історію церкви, старобриданства та ін. Перелічимо їх у хронологічному порядку (за об'єктами дослідження).

² Так, зокрема, найдавніші пергаменні рукописи ЦНБ АН УРСР були детально описані у кн.: «Слов'янські рукописи XI—XIV ст. у фондах Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР. (Огляд, опис, публікації). Склад М. В. Геппенер», К., «Наукова думка», 1969.

³ Тут і далі в дужках будемо позначати інвентарний номер рукопису.

З літератури Київської Русі: *В. Афонский*, Современное изучение истории древнеславянского перевода книг св. писания, 1915, 430 стор., (№ 2318); *И. Петров*, О происхождении и составе так называемого Скитского патерика, XIX ст., (№ 620); *И. Архангельский*, Св. Иларий, митрополит киевский, и его сочинения, 1915, 341 стор., (№ 2317); *И. Муравьев*, О сочинениях Кирилла Туровского, XIX ст., (№ 565); *П. Глазунов*, Переводная литература домонгольского периода и ее формы, 1889, (№ 141); *А. Гуляницкий*, Полемические сочинения против латинян XI—XII в., 1863, (№ 241); *Е. Омелянович*, Киево-Печерский патерик, 1889, (№ 1157); *Г. Малосткин*, О Кирике — писателе XII в., сер. XIX ст., (№ 161); *Ф. Руднев*, Вопросы черноризца Кирика, XIX ст., (№ 510); *П. Архангельский*, Древнерусское паломничество на православный восток и в св. землю, 1900, 270 стор., (№ 1626); *А. Жемчужин*, Григорий Цамблак, митрополит киевский, 1888, (№ 1193); *Ф. Царевский*, Киприан, митрополит киевский, XIX ст., (№ 833); *Л. Селюк*, Великая княгиня Елена Ивановна как представитель русско-православных интересов в Литовском государстве, 1915, 363 стор., (№ 2358); *Б. Васильев*, «Просветитель» преподобного Иосифа Волоцкого. Историко-литературное исследование, 1912, 1211 стор.+15 арк., (№ 2181); *Ф. Тимонов*, Литературная борьба между «иосифлянами» и «заволжскими старцами», 1913, 454 стор.+12 арк., (№ 2261); *В. Шаповалов*, Максим Грек как представитель византийского просвещения и выразитель византийских культурно-исторических задач на Руси, 1905, 402 стор., (№ 1883); *Ф. Власов*, «Домострой» как памятник литературы и как источник для восприятия религиозно-нравственного состояния русского народа, 1903, 370 стор., (№ 1760); *Д. Гребенетский*, Слова и поучения в «Великих Четьх-Минеях» митрополита Макария, 1900, (№ 1633); *Н. Муравьев*, «Великие Четьи-Минеи» Макария, митрополита московского и всея России как церковно-исторический литературный памятник, 1915, 347 стор., (№ 2348); *Н. Туробовский*, Инок Артемий и его сочинения, 1892, (№ 1281); *Д. Тутунорд*, «Измарагд». Библиографический очерк сборника поучений и нравственно-назидательных статей, 1875, (№ 627); *И. Люпер-сольский*, «Сказание о граде Китеже», 1915, 130 стор., (№ 2344); *Е. Эргардт*, Святитель Димитрий Ростовский. Его гомилетические воззрения и проповедничество, 1912, 517 стор., (№ 2219); *М. Потгоржинский*, Феофан Прокопович как проповедник, 1863, (№ 287); *Г. Иванов*, Проповеди Стефана Яворского, 1896, (№ 1951).

З давньоруського й давньоукраїнського проповідництва: *П. Кедров*, Древнерусские архипастырские послания и поучения духовенству, 1908, 328 стор., (№ 2006); *С. Кулотский*, Пастырские послания в древнерусской церкви, 1874, (№ 598); *К. Шенченко*, Древнерусские пастырские послания, 1890, (№ 1203); *Ф. Романов*, Византийское влияние в древнерусской проповеди, 1899, (№ 1599); *Г. Андриевский*, Догматическое учение в древнерусском поучении, (№ 810); *Н. Стасюнович*, Нравоучение в древнерусской проповеди, 1880, (№ 811); *В. Орлов*, Нравоучение по дошедшим до нас памятникам древнерусской проповеди, 1895, (№ 1902); *В. Иосифов*, Народный и практический элемент в древнерусской церковной проповеди до половины XV в., 1865, (№ 272); *А. Иваницкий*, Состояние русской проповеди в XIII—XIV в., 1883, (№ 924); *И. Маслов*, Русская церковная проповедь, др. пол. XIX ст., (№ 462); *Б. Шулькевич*, Русская церковная проповедь до XVI в., 1914, 390 стор., (№ 3010); *С. Оглоблин*, Севернорусская проповедь, 1887, (№ 1081); *И. Чарнецкий*, Должность проповедника в русской церкви с XVI столетия, (№ 909); *Д. Падалка*, Опыты южнорусского проповедничества, 1882, (№ 889); *И. Иванов*, Южнорусская схоластическая проповедь, (№ 603); *И. Балевиц*, Иоанн Вишенский и его неизданные сочинения, 1884, (№ 969); *Н. Бычковский*, Иоанникий Галаятовский и его «Ключ разумьня», 1894, (№ 1392).

Принадібно вважаємо корисним згадати тут і деякі цікаві матеріали з давньо-болгарської літератури, історії болгарської церкви, а також з історії російсько-болгарських зв'язків: *Харитон*, Св. Климент Словенский (Охридский), его жизнь и литературно-проповедническая деятельность в Болгарии, 1913, 233 стор., (№ 2264); *М. Кокорев*, Поучения Климента Величского, 1887, (№ 1071); *П. Волков*, Состояние болгарской церкви с половины IX до начала XI в., (№ 667); *Д. Ганчев*, Очерк сно-

шений болгарской церкви с русской, (№ 769); *Р. Королев*, История богомильской ереси, 1871, (№ 981); *Х. Вергов*, Богомильство и его историческая судьба, 1903, 261 стор., (№ 1753); *А. Димитров*, Богомильская ересь, ее происхождение и история в Болгарии, 1911, 312 стор., (№ 2149); *А. Недосеков*, Болгарское богомильство на основании славянских первоисточников, 1882, (№ 887); *П. Горностаев*, Болгарский элемент в русской литературе, сер. XIX ст., (№ 785а); *Х. Попов*, Евфимий, последний патриарх болгарский, 1882, (№ 1269).

Дослідникам напевне придатяться і такі розвідки київських спудеїв у галузі греко-російських літературних зв'язків, зокрема з історії просвіти Київської Русі: *Г. Соболев*, Св. Иоанн Златоуст в славянорусской письменности, 1910, 470 стор., (№ 2113); *О. Фотинский*, Греческое духовенство в России в домонгольский период и его заслуги для русского просвещения и литературы, 1887, (№ 1094); *Ф. Дмитриевский*, Развитие духовно-учебных учреждений русских с 998 до половины XIII в., 1861, (№ 295); *Н. Редков*, Просвещение и литература России в XIII в., 1895, (№ 1908); *В. Георгиевский*, Антицерковные секты в Византии и на Руси и их взгляд на иерархию (павликиане, богомилы, стригольники, молокане и штундисты), 1889, (№ 980); *В. Боголюбов*, Свод всех летописных указаний о греках в период домонгольский, (№ 501); *Н. Колликов*, Просвещение и литература Суздаля, Владимира и Мурома в допетровский период, 1888, (№ 1114), *С. Базилевич*, Просвещение и литература Ростова в допетровский период, 1888, (№ 1105).

Деякі дисертації присвячені історії старообрядництва: *Р. Глухарев*, Максим Грек и русский раскол, (№ 842); *В. Арцишевский*, Протопоп Иван Неронов и его значение в истории раскола, 1916, 75 стор., (№ 2373); *К. Ястребов*, Протопоп Аввакум как поборник и учитель раскола, 1871, (№ 522); *Д. Жежеленко*, Протопоп Аввакум и его литературная деятельность, 1882, (№ 873); *К. Четвериков*, Протопоп Аввакум и его литературная деятельность, 1907, 345 стор., (№ 1978); *К. Бурковский*, Выговская пустынь и ее значение в истории раскола, 240 стор., (№ 2371).

На цьому ми обмежуємо перелік старих дисертацій Київської духовної академії; їх вивчення і певною мірою використання у сучасних наукових працях — завдання майбутнього.

У Відділі древніх актів Державного історичного архіву УРСР у Києві, крім документів і книг, вже відзначених свого часу у друкованих описах, є не охоплені науковою літературою 20—30 східнослов'янських рукописних книг і близько 100 дисертацій XIX—XX ст. Київської духовної академії. Всі ці матеріали ще чекають на опис.

У рукописному відділі Інституту літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка давні східнослов'янські рукописні книги й документи зберігаються у трьох фондах — у фонді І. Я. Франка (№ 3), у фонді давніх рукописів (№ 20) і у фонді О. М. Боянського (№ 99).

Надзвичайно багатий на старі українські рукописи фонд І. Я. Франка. У його колекції, що нараховує 170 одиниць, нашу увагу привернули такі рукописи: збірник отця Теодора з Дубівця, XVII ст., який містить «Ходіння ігумена Даниїла», житіє Іоанна Богослова та інші, житія, «слова», повчання і молитви, (№ 4713); Старомиський збірник, XVII ст., де є повчання, легенди й апокрифи, (№ 4714); збірник Стефана Комаревського, 1687 р., в який входять «Ходіння ігумена Даниїла», житія, легенди і «слова», (№ 4715); збірник Івана Юрича з Якимчиць, 1698 р., де зібрані повчання Іоанна Златоуста й Федора Студита, (№ 4715), «Ізмарад», XVII ст., (№ 4744), «Євангеліє», XVII ст., (№ 4739); «Учительне євангеліє» угорського письма, XVII ст., (№ 4741); «Учительне євангеліє», яке містить проповіді, «слова», апокрифи, кінець XVII ст., (№ 4742); «Апокаліпсис», XVII ст., (№ 4713); «Требник» Гедеопа Балабана, XVII ст., (№ 4804); «Триодь» Івана Крамаровського, XVII ст. (№ 4813); збірник «слов», житій і легенд, до якого ввійшли уривок з повісті про Варлаама та Йоасафа, XVII—XVIII ст., (№ 4717), збірник з села Кобла Старомиського повіту, який містить повчання, «слова», апокрифи, поч. XVIII ст., (№ 4716); збірник з с. Літманової — на — Спішу, в якому укладено повчання, житія й притчі, поч. XVIII ст., (№ 4718), виписки зі «Скитського патерика», XVIII ст., (№ 4760);

уринок з «Олександрії», XVIII ст., (№ 4761); Дрогобицький збірник 1742—1743 рр., де є житія, повісті й апокрифи, (№ 4719); збірник повчань, повістей, апокрифів і легенд 1747—1755 рр., переписаний Іллею Яремецьким-Булахевичем, (№ 4760); Іспаський збірник житій, притч, апокрифів, XVIII ст., (№ 4720); 2-й Літмановський збірник, що містить житія, притчі, повісті, в тому числі «Повість св. Василя о Євладію», XVIII ст., (№ 4724); збірник, в якому є рукописні житія Олексія, чоловіка божого, «Паренесис про чудесний образ богородиці Елещкой», а також друковані твори І. Галаятовського про чудо богородиці Елещкої і молитву їй, XVIII ст., (№ 4722); збірник Стефана Теслевцьового, що містить житія й повісті, в тому числі «Слово о бражнику», XVIII ст., (№ 4724); збірник житій і «слов», XVII ст. (№ 4727); Калуський збірник житій і повістей, XVIII ст., (№ 4729); Петровський збірник житій, повістей, «слов» і повчань, XVIII ст., (№ 4725); збірник житій, повістей і повчань, XVIII ст., (№ 4726); уривок «Анфологіона», XVIII ст., (№ 4728); збірник, до якого ввійшли житія, записи обрядів та ін., що належав Якову Казиницькому, XVIII ст., (№ 4820); «Літопис келейний» Дмитрія Ростовського, XVIII ст., (№ 4750); «Учительные евангеліе» — збірник житій, проповідей і «слів» з с. Воля Якубова, XVIII ст. (№ 4743); збірник житій, послань, апокрифів, віршів, XVIII—XIX ст., (№ 4731); уривок з «Олександрії», XIX ст., (№ 4676); збірник повістей, апокрифів, пісень, 1854 р., (№ 4732); Керестурський збірник апокрифів, проповідей, пісень і молитов, 1866 р., (№ 4733) ⁴.

Рукописи фонду № 20 були в 1956 р. коротко описані В. Л. Микитасем. Останній вказував, що у цьому фонді зберігаються 43 давніх рукописи й стародруки, і навіть описи 26 з них ⁵. Слід уточнити, що зараз у цьому фонді зареєстровано 48 одиниць, з яких два друкованих видання: «Ифіка ієрополітика или философія нравоучительная» Афанасія Миславського, 1721, (№ 31) і «Слово при освяченні храму» Ф. Дулицького, «Волинские епархиальные ведомости» від 16 червня 1870 року, (№ 37), а також 4 фотокопії з давніх рукописів (№№ 44—47).

Перерахуємо в порядку інвентарних номерів ті рукописи фонду № 20, які В. Микитась пропустив у згаданому опису: — «Книга пророка Ієремії», поч. XIX ст., у 4-ку, 160 арк., (№ 2); «Ірмологія» на лінійних нотах, XVII ст., у 4-ку, 156 арк., (№ 3); «Ірмологія» на лінійних нотах, у 4-ку, писаний за переказом рукою почайського ігумена Іова, (№ 4); «Philosophiae quae dicitur moralibus, pars secunda», перша пол. XVIII ст., у 4-ку, 200 арк., (№ 5); «Ірмологія» на лінійних нотах, сер. XIX ст., в аркуш, 193 арк., (№ 17); «Помянник» Висоцького монастиря, кінець XVI — поч. XVII ст., у 4-ку, 80 арк., (№ 19); *Archim. Irendus, Historia primitivae ecclesiae*, кінець XVIII ст., в 4-ку, 204 арк., рукопис надійшов з Лубенського Спасо-Преображенського монастиря у 1920 р. через Г. Я. Стелецького, (№ 20); «Обзор малых пророков в хронологическом порядке» — підручник, 1834, в 4-ку, 156 арк., (№ 23); «Ірмологія» на лінійних нотах, XVIII ст., у 4-ку, 263 арк., (№ 25); Г. Крюковський, «Объяснения воскресных и праздничных евангелий, 1858, у 4-ку, 61 арк., (№ 27); «Мінея служебная» за лютий, кінець XVII — початок XVIII ст., у 4-ку, 85 арк., (№ 28); «Тверское в Романов взыскательное предложение» — полемічний твір про антихриста, адресований до якогось Григорія Івановича, XVIII ст., у 4-ку, 79 арк., є читацькі записи мешканців Вишнього Волочка, (№ 29); уривок з «Ірмологія» на лінійних нотах, кінець XVIII ст., у 4-ку, 21 арк., (№ 36); уривок «Євангелія»,

⁴ Двадцять п'ять з цих рукописів були описані самим І. Франком, — див.: І. Франко, Карпаторуська література XVII—XVIII віків, ЗНТШ, т. XXXVII, 1900, кн. 5, стор. 1—91, т. XXXVIII, кн. 6, стор. 91—162.

⁵ Див.: В. Л. Микитась, Древние рукописи Института литературы им. Шевченко Академии наук Украинской ССР, «Труды отдела древнерусской литературы», т. XII, 1956, стор. 506—509. В. Л. Микитась дає описуванім рукописам порядкові номери від 1 до 25, не вказуючи їхні інвентарні номери. Наводимо тут таблицю відповідності порядкових номерів інвентарним номерам фонду № 20: 1—№ 5, 2—№ 42, 3—№ 22, 4—№ 41, 5—№ 15, 6—№ 16, 7—№ 33, 8—№ 34, 9—№ 32, 10—№ 21, 11—№ 9, 12—№ 13, 13—№ 1, 14—№ 10, 15—№ 18, 16—№ 26, 17—№ 8, 18—№ 35, 19—№ 38, 20—№ 30, 21—№ 24, 22—№ 7, 23—№ 40, 24—два рукописи № 11 і № 12, 25—№ 14.

XVII ст., в аркуш, 1 арк., (№ 39); «Amnis ad Ostium fluminis eloquensis extinovenidae oratiae sitis nobilium roeseos tironum ungubaregasi in chaetis», 1720—1721, в аркуш, 334 арк., рукопис студента Києво-Могилянської академії, (№ 43); «Лътвица» Іоана Синайського, XVII ст., в 4-ку, 211 арк., (№ 25—48).

Фонд О. М. Бодяньського (№ 99) містить архівні документи й матеріали, а та кож зібрання рукописних книг відомого вченого. Частина його архіву у 1929 р. була передана в ленінградської Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедрина до Києва. Перерахуємо у хронологічному порядку ті зі східнослов'янських рукописів, які залишилися незгаданими в огляді, зробленому свого часу А. Й. Ряппо⁶: «Родословная книга», XVII ст., (№ 145), «Сказаніе о князьях владимірских», (уривок), XVII ст., (№ 243); збірник проповідей, написаний у Чернігові у кінці XVII ст.—на початку XVIII ст., який містить «Парамис, альбо столп пам'яті Інокентія Гізеля. 24 февраля 1685 г.», «Панихиду по Тимофее Борисовиче, иже сын бе боярина Бориса Гавриловича Юшкова. Аппо 1705», «Панихиду поминательную», «Слово на поминование Иоанна Семеновича Грибоедова, стольника его царского величества», «Поученія на память Симеона Богоприимца», «Слово об Алексее, митрополите московском», «Слово на чудо св. архангела Михаила»; збірник віршів, поч. XVIII ст., (№ 246); збірник віршів, «слов», молитов, притч, статей, повчань, XVIII ст., (№ 261): «Скифська історія» Андрія Лизлова у двох частинах, сер. XVIII ст. (№ 149 і 150), збірники XVIII ст., в яких є списки кількох частин «Літопису келейного» Дмитрія Ростовського, канони, акафісти (№ 254, 256); збірник повістей XVIII ст. про Євдою і Берфу, Арзаса й Разміру, Герсона та Францила Венеціанія, (№ 258); «Псалтир з возслъдованієм», XVIII ст., (№ 262); «Книга о вѣре единой» Кирила Олександрійського, копія з друкованого видання 1647 р., XVIII ст., (№ 255); збірник проповідей кінця XVIII ст., (№ 263), що містить «слова» Іоанна Златоуста, «Слово» на похвалу пам'яті Петра Великого, «Надгробную песьнь в бозѣ почившему ученому російському мудрецу Михайле Ломоносову» Луки Сечкарьова, «Слово» архієпископа херсонського Никифора, мовлене у Полтаві 2 лютого 1782 р., привітання синода Петру II на вхід його в Москву біля Триумфальних воріт та ін.

Крім цього, у фонді № 99 знаходиться велика кількість копій з давніх східнослов'янських текстів (у тому числі й таких, які виконані рукою самого О. М. Бодяньського), частково врахованих в описі А. Й. Ряппо. З неназваних у цьому описі копій документів заслуговують бути відзначеними принаймні дві: виписки про царювання Іоанна Васильовича по «Тихоновському літописцю», складеному й написаному в 1706 р. в Нижньому Новгороді, 1850, арк. 129—144, (№ 180) та промови бояр Г. В. Годунова і А. П. К्लешньова 19 лютого 1598 р. у зв'язку з обранням на царство Бориса Годунова, перша пол. XIX ст., 28 арк., (№ 174).

У Державній історичній бібліотеці УРСР у Києві зберігається невелика колекція давніх рукописів. Перелічимо їх у хронологічному порядку.

1. «Києво-Печерський синодик», кінець XV—поч. XVI ст., у 4-ку, 267 арк. (аркуші 225—267 чисті), півустав, оправлено у дошки, вкриті тисненою шкірою, (№ 136172)⁷. На звороті арк. 2 є такий запис: «Извѣстно вѣдуще што ж пръвый уписъ изгорѣлъ в лѣто 6911 плѣнениемъ Києвскимъ безбожнаго царя Менкирѣа и съ погаными агаряны. Тогда и сію божественую церковь опустиша и вся святія книги и иконы пожгоша. Мы же по днѣхъ нѣколикыхъ изъ ихъ поганьства изшедше и пакы начахомъ імена писаніи, иже помянше, еже и сперва написаны быше». На арк. 4—4 зв. читається такий запис: «А сій уставъ написахом по повелѣнью господина и отца нашего и пастыря архимандрита печерскаго кир Феодосіа (на полі киновар'ю помічено «Вониловича») и еже и Христе братъи старцевъ печерскаго

⁶ Див.: А. Й. Ряппо, Архів О. М. Бодяньського, «Радянське літературознавство», 1965, № 4, стор. 71—78. Про діяльність О. М. Бодяньського, відомого філолога, археографа, історика, див.: Н. А. Кондрашов, Осип Максимович Бодяньський (1808—1877). М., Изд-во МГУ, 1956.

⁷ Дослідження і видання тексту цього рукопису див.: С. Т. Голубев, Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV—начала XVI столетия), ЧИОНЛ, кн. 6, 1892, додаток, стор. 1—88. Рукопис цей вважався загубленим, і дослідникам відома тільки названа його публікація.

монастиря вписувати монастирську брацію всякого, еже преставитися въ обители». Синодик почато 1482 і закінчено 1526 р. (№ 136172).

2. «Октоїх» Іоанна Дамаскіна, крюковий, кінець XVII ст., у 4-ку, 474 арк., півустав, оправлено в дошки, вкриті тисненою шкірою. Складається з двох книг на 8 голосів (№ 123179).

3. Збірник, що містить «Ірмологій» і «Стихирарь» на лінійних нотах, а також «Мієсяцеслов», кінець XVII ст.—поч. XVIII ст., в аркуш, 370 арк., півустав, оправлено в дошки, вкриті тисненою шкірою. Є власницький запис Ходачинського (№ 127202).

4. Збірник, що містить «Тріодь пісню» і канон успішно богородиці на лінійних нотах, початок XVIII ст., у 8-ку, 253 арк., півустав, оправлено в дошки, вкриті тисненою шкірою (б/н).

5. Копія «Устава о постах», надрукованого в 1795 р. у Почаївській друкарні, кінець XVIII ст., у 8-ку, 120 арк., півустав, оправлено в дошки, вкриті тисненою шкірою (№ 462158).

6. Уривок з старообрядницької повісті про Соловецький монастир, яка починається зі слів: «...и по свидетельству преподобнаго Петра Дамаскина и святого Феодорита и блаженнаго Максима Грека и по соборному уложению Макария, митрополита московскаго и всея Россіи, и всего общеннаго собора тья новояя вѣры учителя двема переты креститя возбраняють...»; перша пол. XIX ст., в 4-ку, 12 арк., півустав (б/н).

7. Збірник гадаального й медичного змісту, що починається словами «Предисловіе. Аристотѣлес, княз филозофов...» (без кінця), перша половина XIX ст., у 8-ку, 21 арк., скоропис, обкладинка — картон, вкритий шкірою (б/н).

8. «Библия» — «Исход Моисея» (друга книга), друга пол. XIX ст., у 4-ку, 138 арк., скоропис, сучасна російська мова, обкладинка картонна (№ 8455).

Користуючись нагодою, хочемо назвати ще такі цікаві документи, що зберігаються у цій же колекції:

1. *Іван Потемкин*, Российская история от начала русской государственности до смерти Петра I, 1756, в аркуш, 292 арк., скоропис, оправлено в дошки, вкриті тисненою шкірою. Є заставки, рамки, ініціали, виконані у Москві В. Івановим. На нижньому полі аркуша 292 є приписка латинськими літерами: «Siu knihu pisal moskovskoi admiraltezskoi Cantori podcancelarist Wasilius Iohannov, oconzal spisivanіem s pismennoi se 1756 auhusta 11-go».

2. *А. Н. Радищев*, Путешествие из Петербурга в Москву (до розділу «Пешки» включно), список 1790-х років, в аркуш, 315+3 арк., скоропис, обкладинка картонна. Є цікаві читацькі та власницькі записи (№ 452571).

3. Збірник, що містить копії трьох історичних нарисів М. М. Карамзіна, перша половина XIX ст., у 4-ку, 76 арк., скоропис, папітурка картонна. До цього збірника входять «Записка о древней и новой России», «Москва с окрестностями» з присвятою імператриці Марії Федорівні, «Письмо к императору Александру I о Польше после разговора с ним в 1819 г.» (№ 230728).

У фондах Державного історико-архітектурного заповідника «Киево-Печерська лавра» зберігається цінний архів Києво-Печерського монастиря XVII—XX ст., який містить кілька сот давньоруських і давньоукраїнських документів — грамоти, послання, ділові листи, описи маєтків і книги обліку господарчих та інших видатків⁸. Інтерес становлять кілька великих, в аркуш, монастирських синодиків, найбільш ранній з яких датується 1670 р., а найпізніший — початком XX ст. Тут є чимало записів політичного, соціально-економічного й культурного характеру, що стосуються багатой на події історії Києво-Печерського монастиря. За останній час було придбано 11 рукописних книг. Перерахуємо їх у хронологічному порядку.

⁸ Фонди бібліотеки Києво-Печерського монастиря тепер зберігаються в ЦНБ АН УРСР. Але кількох рукописів, зазначених в описі М. І. Петрова (див.: Н. И. Петров, Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве, вып. II, М., 1897, стор. 3—129), ми не виявили: №№ 37, 83, 92, 181, 188, 201, 272, 293, 306, 339, 391, 405, 406). Немає їх і в ДІБ УРСР і у фондах Києво-Печерської лаври.

1. «Евангеліє» тетр, 1573 р., півустав, писане «попом Трохимом Веремиевичом в граде Володимері», в оксамитній палітурці з чотирма жуковинами і косинцями із зображеннями евангелістів.

2. «Толкова псалтир», 1614, в аркуш, написана півуставом у два стовпці «тщаниєм и трудом и накладом Василиа Поповича сына отца Прокопіа» у Вишгороді.

3. Збірник документів, що стосуються Полянського миру 1634 р., у 4-ку, скоропис, друга пол. XVII ст., палітурка-сумка, з еклібрисом «Книгозбірня Студіону у Львові».

4. «Апостол» тетр, перша пол. XVII ст., в аркуш, півустав.

5. «Евангеліє» тетр, перша пол. XVII ст., в аркуш, півустав, писане «в Польской земле Иоанном Васильевичем, воеводой», в палітурці, з еклібрисом «Книгозбірня Студіону у Львові».

6. Службний збірник, куди входить «Октоїх» і «Ірмологій» на кроках, друга пол. XVII ст., у 4-ку, написаний півуставом, що переходить у скоропис.

7. Збірник, що містить «Ключ разумьнія» Іоанникія Галятівського та життя святих з 1 вересня по 9 січня, переписаний у 1679 р. попом Калістратом Прасотвичем.

8. «Службна мінея вибраним святам», різні десятиріччя XVII ст., в аркуш, написана різними півуставними почерками, з великою кількістю читацьких приписок і власницьких записів XVII—XVIII ст.

9. Збірник, де є копія з друкованого видання «Скрижали» (М., 1655) і додаткові старообрядницькі статті «О двуперстном знамени», «О брадобритии», «Оращении волос», «О Мартине еретике», друга пол. XVIII ст., у 4-ку, півустав.

10. Службний збірник, в якому вибрані псалми, устав про співання псалтиря, канони «на исход души», «за единомушершого», різні десятиліття XIX—XX ст., у 4-ку, півустав і скоропис.

11. «Книга про ересі» Кирила Іерусалимського, копія з друкованого видання (М., 1644), поч. XX ст., в аркуш, півустав.

Колекція Державної історичної бібліотеки та фондів музею «Киево-Печерська лавра», які містять деякі старі лаврські книги й документи, поряд з фондом цього монастиря, що зберігається в ЦНБ АН УРСР, можуть становити інтерес для історика, що вивчає в комплексі книжно-рукописну культуру Києво-Печерської обителі. Значення цього монастиря в історії давньоруської та давньоукраїнської писемності було величезним, але, на жаль, лишається маловивченим і до цього часу⁹.

На цьому ми обмежуємо свій попередній огляд. Сердечну подяку висловлюємо науковим співробітникам київських архівів В. А. Шиденкові, Г. Є. Оліфановій, О. І. Миколаєвській та А. Г. Адаменко. Велику допомогу авторові подав також політний член-кор. АН УРСР П. М. Попов.

м. Ленінград.

⁹ Принагідно згадаємо такі цікаві матеріали з історії Києво-Печерської лаври: «Краткое историческое описание Киево-Печерской лавры», К., 1795; Е. Болховитинов, Описание Киево-Печерской лавры, К., 1831; П. Лебединцев, Киево-Печерская лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии, «Киевская старина», 1886, кн. V—VIII, X, XI; L.—K. Goetz, Das Kiever Hölen—Kloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russland, Passau, 1904; «Патерик» Києво-Печерського монастиря. Под ред. Д. И. Абрамовича, СПб, 1911; «Киево-Печерський патерик». Вступ. текст, примітки Д. Абрамовича, К., 1931, Ф. И. Титов, Киево-Печерский монастырь, у кн.: «Православная богословская энциклопедия», т. X, СПб., 1909, ствп. 655—678 (тут же див. і бібліографію), його ж, Киево-Печерская лавра как ставропигиальный монастырь. (Историческая справка), К., 1918; М. К. Каргер, Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города, т. 2, «Памятники Киевского зодчества X—XIII вв.», М.—Л., Изд-во АН СССР, 1960, стор. 337—374 (тут же див. бібліографію). Широка рукописна «Історія Києво-Печерської лаври», написана Макарієм Булгаковим, зберігається в Державному історичному архіві УРСР у Києві. У зібранні дисертацій Київської духовної академії історії Києво-Печерської лаври присвячені такі праці: А. Нездачин, Об участии Киево-Печерской лавры в поддержке православия, (№ 83), В. Доманский, Заслуги Киево-Печерской лавры для просвещения... до XVI ст. включительно, 1887 (№ 1069).